זכרון ליום ראשון — האשמה האינטימית

אלול תשנ"ח

הנה שוב אנו עומדים באחרית השנה, ערב הסליחות. שנת תשנ"ח עומדת לעבור, וכדרכו של כל סוף וקץ מתעורר הזכרון – "מעשה איש ופקודותו ועלילות מצעדי גבר",1מתוך תפילת 'זכרונות' של ראש השנה. ואנו חוזרים שוב לשאלות התשתית, של החיים והמוות, הטוב והרע, העבר והעתיד, החטא והסליחה.

המהלך הנפתח באמירת הסליחות איננו הכנה לראש השנה. בראש השנה, לא נאמר סליחות ואף לא נזכיר את ברית שלוש-עשרה מידות הרחמים, אלא נהיה עסוקים בטקסי ההמלכה ובעליית הזכרון. "אִמרו לפני... מלכויות כדי שתמליכוני עליכם, זכרונות כדי שיעלה זכרונכם לפני לטובה".2בבלי ראש השנה, טז, א. אמירת הסליחות, עם הווידוי ושלוש-עשרה המידות שבמרכזן, תגיע לשיאה בליל "כל נדרי" ובסיום היום הגדול שאנו הולכים לקראתו, בשעת נעילה. אז יבוא זמנה של הסליחה ושל חידוש הברית. הערב פותחים אנו את המהלך הזה.

הווידוי והאשמה

במרכז הסליחות עומד הווידוי. אנו רגילים לקשור את הווידוי לתשובה, ואכן הוא חלק ממצוות התשובה. לפי הרמב"ם הווידוי הינו הביטוי המילולי של התשובה, שעיקרה בלב, "...וצריך להתוודות בשפתיו ולומר עניינות אלו שגמר בלבו".3משנה תורה לרמב"ם, הלכות תשובה, פרק ב.

הווידוי קשור בכפרה ואף מתנה אותה:

וכן בעלי חטאות ואשמות... אין מתכפר להן בקרבנם עד שיעשו תשובה ויתוודו וידוי דברים, שנאמר: "והתוודה אשר חטא עליה". וכן כל מחויבי מיתות בית דין ומחויבי מלקות אין מתכפר להן במיתתן או בלקייתן עד שיעשו תשובה ויתוודו.4שם פרק א, הלכה ב.

מדוע תלויה הכפרה בווידוי? הרי חוטאים אלו נענשו, וקיבלו את המגיע להם!

התשובה ברורה: יש להבחין בין עונש לכפרה. השופט יכול לקבוע את העונש, אך לא את האשמה. את האשמה יכול רק האדם ליטול על עצמו. האשמה היא הנכונות לחיות את עצמי כאשם, ואת זה אף אחד אחר איננו יכול לעשות. האשמה נוגעת באינטימיות העמוקה של האדם, וכאן אין לאחר מגע. בספרים רבים, כמו למשל בכתבי המהר"ל,5נתיב התשובה, פרק ה (נתיבות עולם, עמ' קס-קסא). מתפרש הווידוי כהודאה, הודאה באשמה.

אשמנו, בגדנו, "אבל אשמים אנחנו".6בראשית מב, כא. באשמה נחשפת בחינת "היחידה" שבנפש. בכך שהאדם נוטל על עצמו אשמה – ובמיוחד את אשמת הבגידה – הוא מגלה את אנושיותו העמוקה ביותר. במה בגדתי? בהורים, בחברים, באנשים, באלוקים. הבוגד בוגד בנאמנות הבסיסית של חייו. הוא בוגד – אך, כאמור, רק הוא יכול לעשות את עצמו כבוגד. ואכן בגדתי, בדברים העמוקים והתשתיתיים ביותר של חיי: בחוסר הסבלנות והרוך לזולת, בחוסר תשומת הלב אליו, באי-אכפתיות, ועוד ועוד. הודאה זו באשמה, הבאה לביטוי בווידוי, היא התנאי לכפרה.

העונש יכול לכפר רק למתוודה, למי שאומר "אכן, מגיע לי".

בכך שאדם אומר: "אשמתי", ומודה באשמה, הוא נותן משמעות למה שעשה, הופך הוא את מעשיו לחומר האשמה, אך דווקא בכך הוא מעלה אותם. קורא הוא מחדש את סיפור חייו כאשמה. ההודאה במה שאני – "זה אני, אני אשם", היא התנאי לחסד האלוקי ולסליחה. הכאב לא נעלם, אלא להפך, הוא מופיע כגילוי עמוק של חיים – רק אז הוא חי, ובזה עצמו מעלה הוא את חייו וחטאיו.

הווידוי הוא הודאה באשמה, אך הוא גם תודה. באופן פרדוקסלי חש האדם הכרת תודה על כך שהוא יכול לקחת על עצמו את האשמה ולהיטהר באמצעות נטילת האחריות.

רבינו בחיי מסביר ב"חובות הלבבות", שהאשמה היא חלק מהתודעה האנושית. בלי אשמה עלול האדם לאבד את אנושיותו.

אמר אחד מן הצדיקים לתלמידיו: אלו לא היה לכם עוון הייתי מפחד עליכם ממה שהוא גדול מן העוון. אמרו לו: ומהו גדול מן העוון? אמר: הגאות והחונף.7שער התשובה, פרק ח.

הגאווה היא ניכור הלב וקשיותו. מי שאמנם חש את עצמו אשם, לא יוכל להאשים אחרים. לבו נפתח, "לב נשבר ונדכה אלוקים לא תבזה".8תהלים נא, יט.

ואמנם זוהי הדרך להתפייסות ולגילוי מידות הרחמים, הרחמים על הניצוץ האלוקי השרוי בגלות. הרוך והרחמים באים עם גילוי היחידה שבנפש, אשר גילויה הוא הרחמים. בין שניים נוצרת התפייסות רק בהקשר כזה.

הזכרון

עם סוף השנה מתעורר, כאמור, הזכרון. ראש השנה נקרא יום הזכרון ובו אנו אומרים בתפילת המוסף את תפילת הזכרונות.

כלפי עצמנו, הזכרון הוא הבסיס לחיים בעלי משמעות. החטאים הבסיסיים שלנו, חטאיו של האדם המודרני, הם חוסר הריכוז והשִכחה – המתח, העצבנות, ההתרוצצות, חיי הסתם שהם למעשה חיים מתוך שכחה. הזכרון נותן המשכיות וכיוון למעשינו, הוא הופך אותם מקטעי אירועים מקריים לסיפור רווי ומכוון.

כלפי החבר, כלפי בן או בת הזוג, ההורים, הילדים, השכחה היא שכחת קיומו של הזולת. היא מלווה בחוסר ריכוז וחוסר תשומת לב; אני מדבר עמו אבל רק מן השפה ולחוץ, בחוסר תשומת לב ואכפתיות כלפיו, וכלפי מה שבינינו.

כלפי הקדוש ברוך הוא – שכחת אלוקים. למשל בתפילה: עומדים אנו לפניו, אך שוכחים את נוכחותו, שלא לדבר על כך שאיננו מרוכזים כל ועיקר בתפילתנו ובמה שאנו עושים. חיים מתוך שכחה הינם חיים של סתם. שוכחים אנו את הווייתנו, כמו במשל החסידי המפורסם על בן המלך השוכח את זהותו, כך אנו שוכחים את היותנו בנים, בני המלך.

הנה עברה שנה ושוב חוזרות השאלות הישנות והכבדות, אלא שכבר אינני שואל אותן ברצינות. מעולם לא שאלתי אותן ברצינות, אלא שבעבר לא ידעתי את זה, העדפתי להשלות את עצמי, ועתה אני כבר יודע. חיינו יחד, כך בילינו את שנותינו, השנים עברו וכבר הופל הפור. את הנעשה אין להשיב.

כשאני מביט אחורה, לא חלו שינוים מרחיקי לכת. אינני שם לב לזולת, הוא לא מעניין אותי. חוסר הריכוז הוא תוצאה של חוסר עניין פנימי עמוק. העניין הוא תענוג, חשיפת האינטימיות.9בספרי חסידות, בעיקר בכתבי המגיד ממזריטש ובספרות חב"ד, התענוג נחשב ככוח העמוק והראשוני בנפש. הוא העניין של הישות בעצמותה. ביחס לקב"ה היא מתוארת כ"שעשועי המלך בעצמו". אני מוצא אותה באינטימיות, שהיא ההכרה של האדם בקיומו. איבדתי את האינטימיות שבזולת שהיא תענוגו. אינני מתעניין בו ולא בגורלו, לא בתקוותיו ולא באכזבותיו. הוא לא מעניין אותי ועולמו לא חשוב בעיני.

כדי לחדש את העניין בינינו עלי להכירו באנושיותו; או אז אראה את עניינו שלו וממילא אגע בנקודת התענוג שלו. זוהי ההיזכרות, שהיא פקידה, פגישה מחדש.